

УДК 378

В.М. ГРИНЬОВА

*Національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди,
м. Київ*

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СФОРМОВАНOSTІ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті педагогічна культура викладача вищого навчального закладу розглядається як діалектична інтегрована єдність педагогічних цінностей (цілей, мотивів, знань, властивостей, ставлень, технологічних цінностей). Професійна компетентність розглядається як результат сформованості педагогічної культури викладача.

Ключові слова: педагогічна культура, педагогічні цінності, професійна компетентність, педагогічна культура викладача.

Постановка проблеми. Професійна підготовка викладача вищого навчального закладу передбачає сформованість педагогічної культури, оскільки високе звання «Педагог» набуває свого справжнього сенсу лише тоді, коли воно невіддільне від поняття «культура». Тільки в культурному середовищі можуть сформуватися спеціалісти, здатні вільно й широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство взагалі і вища школа зокрема. Отже, особливої актуальності саме сьогодні набуває теза «від людини освіченої – до людини культури», що визначає відродження національної інтелігенції, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності викладача.

Мета статті – розкриття сутності понять «педагогічна культура» і «професійна компетентність» викладача вищого навчального закладу.

Основна частина. Культура є підґрунтям формування Особистості Педагога. Адже ще у «Великій хартії університетів», що була прийнята в 1638 р. в Сорбонні для об'єднання всіх університетів, було проголошено: вища школа є інститутом відтворення та передачі культури.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що феномен «культура» багатоаспектний, відрізняється складністю та багатовимірністю. Незважаючи на велику кількість визначень поняття «культура», можна виділити такі основні положення: суть культури – гуманістична, людиноцентрована, творча, що полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе спосіб і результати діяльності людини. Культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, а сама людина є її носієм і ретранслятором, тобто культура – специфічно людський спосіб буття, який визначає весь спектр практичної та духовної активності людини, її можливості взаємодії з навколишнім світом і собою.

Виділення педагогічної культури як однієї з найважливіших складових культури суспільства зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, спрямованої на фор-

мування Особистості, здатної у майбутньому відтворювати й збагачувати культуру суспільства. У навчально-виховному процесі головним засобом передачі культури, духовних цінностей є неповторна індивідуальність викладача як носія культури і суб'єкта міжособистісних відносин з унікальною особистістю студента, яка постійно змінюється і збагачується. У культурі викладача віддзеркалюються його професійні цілі, мотиви, знання, уміння, якості, здібності, ставлення. Тобто педагогічна культура є феноменом вияву викладачем власного «Я» у професійно-педагогічній діяльності через єдність його цілей, мотивів, знань, умінь, якостей, здібностей, відносин, об'єднаних у певну систему педагогічних цінностей. Існуючи об'єктивно, відносно автономно, педагогічна культура, як система цінностей, функціонує через суб'єктивний духовний світ кожного викладача.

«Педагогічна культура» як спеціальне наукове поняття не є усталеним і потребує всебічного розгляду, оскільки являє собою педагогічну систему і водночас елемент її, особистісне утворення, діалектичну інтегровану єдність педагогічних цінностей, між якими існують певні зв'язки і відношення, що формуються, реалізуються і вдосконалюються в різноманітних видах професійно-педагогічної діяльності та спілкування, визначаючи характер і рівень останніх. Ця система є відкритою. Ідеал її – викладач-інтелігент з досконалим рівнем сформованості педагогічної культури – є постійним наближенням до ідеального «Я», нескінченним процесом самовдосконалення неповторної творчої індивідуальності, що передбачає: усвідомлення своєї неповторності, унікальності при порівнянні себе з іншими індивідуальностями; чіткі цілі й мотиви власного саморозвитку; самоствердження й усвідомлення рівня сформованості власної компетентності, яку забезпечує система знань і умінь, переконань, самореалізація у певних видах діяльності, зокрема професійній; цілісність і гармонійну єдність індивідуальних властивостей, у тому числі креативних; динамічність і неперервність саморозвитку, постійну роботу над собою з метою зростання рівня сформованості власної культури, зокрема педагогічної; усвідомлення власної значущості в особистому, професійному і соціальному аспектах з метою самоствердження в суспільстві. Індивідуальність викладача виявляється в його духовності, духовній культурі, гуманістичній спрямованості власної професійно-педагогічної діяльності.

Педагогічна культура викладача діалектично пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною тощо, оскільки вона є інтегральним показником інших видів культур, їх складником і в той же час включає їх у себе.

Педагогічна культура викладача розглядається як діалектична інтегрована єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей і цінностей-мотивів; цінностей-знань; технологічних цінностей; цінностей-властивостей; цінностей-відносин. Вони є свого роду осями координат, на основі яких і окреслюється модель педагогічної культури, які спрямовують і коригують у соціальному, духовному, професійному, особистісному просторі діяльність викладача, його перфекціонізм. Указані цінності є структурними (відносно-статичними) компонентами, які гармонійно пов'язані з функціональними (процесуальними) компонентами.

Отже, педагогічна культура має дві форми прояву: статичну й динамічну. Статична форма відображає її як наявний рівень, який забезпечує її подальший розвиток. Динамічна форма педагогічної культури виявляється у розвитку вміння реагувати на зміни, що відбуваються в навколишній дійсності й оточенні, удосконалювати себе відповідно до умов навколишнього середовища, використовуючи набуту систему педагогічних цінностей, що відповідає більш високим (конструктивному, евристичному, творчому) рівням культури. Завдяки динамічній формі у процесі педагогічної діяльності створюються умови для розвитку особистості та її педагогічної культури. У цьому процесі розвитку вбачаємо сутність і діалектику педагогічної культури: статична форма переходить у динамічну, яка потім, заперечуючи саму себе, переходить у статичну, але на більш високому рівні розвитку культури вчителя. Прояв як статичної, так і динамічної форм, їх діалектична взаємодія відбувається лише у процесі професійно-педагогічної діяльності та спілкування, відображаючись у кожному з компонентів педагогічної культури.

Виходячи зі специфіки діяльності викладача, різноманітності його стосунків і спілкування, можливостей творчої саморегуляції, визначено такі функції педагогічної культури: пізнавальну, гуманістичну, виховну, комунікативну, діагностично-прогностичну, норматив-

ну і захисну. Кожна функція відображає різноманітність вирішення професійних завдань. Визнання функціональних компонентів педагогічної культури підкреслює багатоаспектність її змісту й необхідність форм її реалізації. Встановлено, що функції забезпечують реалізацію педагогічної культури, їх виділення розкриває процесуальний бік культури; кожна з функцій зумовлює і окремі види педагогічної культури, які можна подати також як певні підсистеми, що мають власні компоненти і елементи. Проте кожна з них включає в себе систему знань і систему цінностей, а також способи діяльності щодо вирішення адекватних завдань.

Система педагогічних цінностей має синкретичний характер, тобто її функціонування залежить від переплетення всіх її складових. Можна стверджувати, що від розмаїття цінностей викладача, що визначає його неповторність і унікальність, його аксіологічне «Я», ціннісні орієнтації, залежить ефективний і цілеспрямований відбір нових цінностей, їх перехід у мотиви поведінки і діяльності як самого викладача, так і його студентів.

Характеристика системи педагогічних цінностей уможливорює розкриття змісту педагогічної культури, тобто її структурних компонентів. Багато в чому зміст педагогічної культури залежить від власної педагогічної діяльності, розвиненого педагогічного мислення, способів діяльності викладача, а також від тих ціннісних відносин, які мають місце в суспільстві, що характеризує педагогічну культуру не тільки на суспільно-соціальному, але й на особистісному рівні, і визначається діалектичною єдністю духовної і педагогічної культур.

Педагогічні цінності утворюють систему, яка є змістовою основою педагогічної культури викладача. Можна вказати на тісний зв'язок між цими групами: цінності-цілі й цінності-мотиви зумовлюють характер цінностей-знань і технологічних цінностей; цінності-відносини визначаються характером цінностей-цілей і цінностей-властивостей.

Необхідність виділення цінностей-цілей і цінностей-мотивів полягає у тому, що цілі є логічним стрижнем, сенсом діяльності особистості, яка визначається мотивами, що потребують формування інтересу до професії, особистості студента, його розвитку, освітнього процесу тощо.

Цінності-знання є підґрунтям педагогічної культури. Проте формування системи знань передбачає визначення опорних знань з різних предметів педагогічного, психологічного і фахового циклів таким чином, щоб на їх основі сформувані педагогічну культуру педагога. Виходячи з того, що вона є синтезом багатьох видів культур (моральної, естетичної, розумової тощо), система знань, яка її забезпечує, включає також опорні знання з різних предметів: культурологічні, антропологічні, фізіологічні, етичні, акмеологічні, естетичні тощо. Особливе місце займає система педагогічних знань, які забезпечують процес осмислення, конструювання і обґрунтування програми діяльності викладача, з'ясування їх внутрішньої логіки. Організація засвоєння педагогічних знань сприяє формуванню педагогічного мислення, а також є основою формування способів діяльності, забезпечує як теоретичну, так і методичну, технологічну підготовку викладача.

Особливості педагогічного мислення зумовлені специфікою професії: викладач є не лише джерелом інформації, але й носієм культури, організатором діяльності й спілкування студентів. Щоб розумова діяльність трансформувалась у педагогічне мислення, необхідно формувати такі технологічні цінності, як інтелектуальні уміння, тобто здатність особистості ефективно виконувати операції логічного мислення (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, виділення головного) у процесі оволодіння системою педагогічних знань, вирішенні проблем і завдань у процесі професійної діяльності.

Особливе місце у професійній діяльності викладача посідають такі технологічні цінності, як комунікативні вміння – способи комунікативної діяльності особистості на основі набутих знань про спілкування. Своєрідною мовою спілкування є етикет, який дає змогу, підтримуючи суверенітет кожної особистості, досягати взаєморозуміння і взаємоповаги, формувати ту ауру людської культури, в якій тільки і може нормально існувати й розвиватися особистість. Ефективно комунікативні уміння формуються на основі принципів і правил етикету.

Педагогічна техніка (технологічні цінності) є зовнішньою формою поведінки педагога і допомагає йому створити власний професійний імідж, в якому відображається його привабливість, культура, гарні манери, життєрадісність, сучасність тощо. Професійний імідж роз-

глядається нами як сукупність візуального, внутрішнього, вербального і акторського образів.

Ефективність формування педагогічної культури викладача забезпечують і цінності-властивості, які виявляються у діяльності. Їх синтез приводить до формування узагальнених макрохарактеристик людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності, індивідуальності. Сукупність цих характеристик утворює цілісний «психологічний портрет», якісні ознаки якого виникають, розвиваються, формуються і знаходять свій вияв під час взаємодії особистості з іншими людьми, собою, навколишнім середовищем. Зміст властивостей включає: спрямованість, здібності, якості, аналіз яких можливий лише у ході вивчення мотивів, цілей, змісту, способів і результатів дій у процесі виконання конкретних завдань за певних умов. Професійно-педагогічна спрямованість розглядається як властивість особистості викладача, сукупність мотивів якої зумовлює характер діяльності й служить основою формування педагогічної культури, визначаючи залежність між загальними і спеціальними здібностями.

Успішність професійно-педагогічної діяльності залежить від таких якостей викладача, як: професійно спрямовані параметри (любов до студентів і професії, відданість своїй справі тощо); інтелектуальні параметри (гнучкість, варіативність, самостійність мислення, увага, уява тощо); індивідуально-психологічні якості (стриманість, вимогливість, спостережливість тощо); соціально-психологічні якості (повага до людини, комунікативність, справедливість тощо).

Результатом засвоєння знань, сформованості умінь, властивостей, якостей викладача є його ціннісне ставлення до дійсності, діяльності, людей, самого себе. Основними компонентами ставлення є переконання, інтереси, оцінки, емоції, а також потреби, які виявляються у переживанні тяжіння до об'єкта, в активній спрямованості до оволодіння ним, у способах і мотивах їх задоволення, а також у їх трансформації в діяльність, результати якої знаходять вияв у вчинках, діях, поведінці.

Результатами процесу формування педагогічної культури викладача є розвиток його професійної позиції, педагогічної етики, професійної майстерності, творчої індивідуальності та професійної компетентності. Враховуючи важливість останньої, доцільно розглянути її суть.

У психолого-педагогічній літературі, зокрема в теорії та практиці управління персоналом, широко використовуються поняття «компетентність» і «компетенція». У ці поняття вкладається різний сенс, що, безумовно, ускладнює як теоретичну розробку питання, так і організацію практичної роботи з оцінки професійної компетентності. Ми вважаємо, що це положення пов'язане з перекладним характером використовуваних спеціалістами джерел, в яких ці поняття прирівнюються, що, можливо, відбувається у зв'язку з однаковим звучанням цих слів іноземними мовами. Ми будемо дотримуватися поняття «компетентність», оскільки українській мові вони розрізняються.

У результаті ознайомлення з працями різних авторів та довідниками можемо зробити висновок, що існує три групи визначень поняття «компетентність»:

– визначення першої групи пов'язані з діяльністю. Ключові слова: ступінь відповідності. До цієї групи можна віднести визначення, які містять передусім якісну характеристику – ступінь відповідності: компетенція – це скоріше характеристика не суб'єкта, а об'єкта діяльності. Компетенція – приналежність за правом – коло повноважень будь-якого закладу або посадової особи; коло питань, в яких ця особа володіє знаннями, досвідом [1, с. 343]. А компетентність – це властивість суб'єкта діяльності, яка характеризує його відповідність об'єкту діяльності (компетенції). Можна визначити професійну компетентність як ступінь відповідності характеристик колективу (персоналу) переліку вимог, які висувуються до цієї професії. Компетентність конкретної людини – це вже її професіоналізм, тобто людина може бути професіоналом у цілому в своїй галузі, але не бути компетентною у вирішенні усіх професійних питань;

– визначення другої групи пов'язані з особистістю. Ключові слова: здібності та якості. До цієї групи відносимо визначення, пов'язані зі здібностями особистості: компетентність визначається в різних джерелах як «здібність мати запланований конкретний результат» або як «індивідуальні здібності особистості цілеспрямовано набувати та застосовува-

ти кваліфікацію»; «включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, необхідних для якісної продуктивної діяльності» [2]. Компетентна у певній галузі людина володіє відповідними здібностями й знаннями, які дозволяють їй обґрунтовано говорити про цю галузь і ефективно діяти в ній [2];

– визначення третьої групи пов'язані зі знаннями, вміннями та навичками. Ключові слова: володіння знаннями, уміннями, навичками. Отже, до цієї групи відносимо визначення, які характеризують компетентність з точки зору володіння знаннями, уміннями, навичками (ближче до поняття «кваліфікація»): компетентність – володіння знаннями, які дозволяють судити про щось, висловлювати важливу, авторитетну думку [1, с. 217].

В. Лозова зазначає, що компетентність має інтегративну природу, тому що її джерелом є різні сфери культури (духовної, громадянської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної тощо), вона потребує значного інтелектуального розвитку, включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси [3, с. 5].

А. Хуторський вважає, що компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що включає особисте ставлення до неї та предмета готовності [2].

С. Уласевич розглядає компетентність як складне особистісне утворення, яке дозволяє найбільш ефективно й адекватно здійснювати освітню діяльність, забезпечує процес розвитку та саморозвитку особистості [4].

Отже, компетентність у широкому розумінні розглядається як ступінь зрілості особистості, тобто певний рівень її психічного розвитку (навченість і вихованість), що дозволяє успішно діяти в суспільстві. У вузькому розумінні компетентність виступає як діяльнісна характеристика.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що автори по-різному вивчають професійну компетентність. Так, Н. Кузьміна розглядає її як обізнаність і авторитетність педагога, властивість особистості, яка дозволяє продуктивно вирішувати навчально-виховні завдання, розраховані, у свою чергу, на формування особистості іншої людини [5]. А. Маркова вважає, що професійно компетентною є така праця вчителя, в якій на достатньо високому рівні здійснюється педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, в якій реалізується особистість вчителя, в якій досягаються гарні результати в навченості та вихованості школярів [6].

Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості вчителя, вихователя, педагога, які дозволяють йому самостійно та достатньо ефективно вирішувати педагогічні завдання, що сформульовані ним або адміністрацією освітньої установи. Для цього необхідно знати педагогічну теорію, вміння та бути готовим застосовувати її на практиці. Отже, під «педагогічною компетентністю учителя можна розуміти єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності» [7, с. 40].

Нам імпонує визначення Л. Карпової, яка вважає, що професійна компетентність педагога є складним індивідуально-психологічним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність педагога до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації. Компетентність педагога не має вузькопрофесійних меж, оскільки від нього вимагається постійне осмислення розмаїття соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, які пов'язані з освітою [8, с. 14].

Вважаємо, що професійна компетентність викладача є чинником підвищення якості освіти і включає професійно-змістовий, технологічний і професійно-особистісний компоненти. Професійно-змістовий компонент передбачає наявність у викладача цінностей-знань з предмету, який він викладає, суміжних дисциплін, з дисциплін, що виражають квінтесенцію спеціальності, якими має оволодіти студент, теоретичних знань з основ наук, які вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомленість при визначенні педагогом змісту його професійної діяльності з виховання, навчання та освіти студентів. Технологічний компонент включає професійні цінності-знання, апробовані в дії, тобто цінності-уміння. Забезпечують цей компонент інформаційно-інноваційні технології, які ґрунтуються на комплексному діагностико-дослідному осмисленні педагогічної ситуації і перспективному її прогнозуванні. Професійно-особистісний компонент включає особистісні здібності-цінності.

Висновки. Як важлива сутнісна характеристика особистості викладача педагогічна культура є складовою його професійної підготовки, показником рівня сформованості і одночасно умовою ефективної професійно-педагогічної діяльності та самовдосконалення. Особливість педагогічної культури полягає в тому, що вона є важливим чинником впливу на іншу особистість з метою її розвитку, передбачає наявність етичної, комунікативної, психологічної та інших культур.

Список використаної літератури

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АПН УРСР, 1974. – 775 с.
2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: доклад на отделении философии образования и теоретической педагогики РАО 23 апреля 2002 г. / А.В. Хуторской // www.eidos.ru
3. Лозова В.І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів освіти / В.І. Лозова // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Х.: ОВС, 2002. – 164 с.
4. Уласевич С.Н. Управление качеством развития образовательной компетентности школьников: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / С.Н. Уласевич. – Белгород, 2003. – 22 с.
5. Кузьмина Н.В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / Н.В. Кузьмина // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 20–26.
6. Маркова А.К. Психология труда учителя: книга для учителей / К.А. Маркова. – М., 1993. – 192 с.
7. Педагогика / под ред. В.А. Сластенина. – М., 1997. – С. 40.
8. Карпова Л.Г. Сутність професійної підготовки викладача / Л.Г. Карпова // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Харків: ОВС, 2002. – 164 с.

В статье педагогическая культура преподавателя высшего учебного заведения рассматривается как диалектическое интегрированное единство педагогических ценностей (целей, мотивов, знаний, свойств, отношений, технологических ценностей). Профессиональная компетентность рассматривается как результат сформированности педагогической культуры преподавателя.

Ключевые слова: педагогическая культура, педагогические ценности, профессиональная компетентность, педагогическая культура преподавателя.

In the article the pedagogical culture of a higher school teacher is discussed as dialectic integrated unity of pedagogical values (aims, motives, knowledge, properties, attitudes, technological values). Professional competence is considered as a result of the developed pedagogical culture of a higher school teacher.

Key words: pedagogical culture, pedagogical values, professional competence, pedagogical culture of a teacher.

Надійшло до редакції 8.02.2011.